

Державна архівна служба України

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 2 (319), 2019
квітень – червень

Київ, 2019

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Тетяна БАРАНОВА (головний редактор),
Анджей БЕРНАТ (Республіка Польща), Ігор БОНДАРЧУК,
Валерій ВАСИЛЬСВ, Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Іван КІСІЛЬ,
Рамоюс КРАУЯЛІС (Литовська Республіка), Наталія МАКОВСЬКА,
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Георгій ПАПАКІН,
Валентина ПІСКУН, Руслан ПИРІГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Ярослав ФЕДОРУК,
Тарас ЧУХЛІБ, Микола ЩЕРБАК

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

“Архіви України” on-line:

<http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>

http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

“Архіви України”, № 2, 2019. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
КВ 23646-13486 ПР від 17.12.2018 р.

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 р.)

З М І С Т

Подія

- Йосипишин Я., Палієнко М.* Українська бібліотека імені Симона Петлюри в Парижі як місце національної пам'яті (до 140-річчя від дня народження Симона Петлюри та 90-річчя відкриття бібліотеки) 7
- Орел Ю. В.* Огляд документів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ про громадську і політичну діяльність Симона Петлюри 27
- До 140-річчя від дня народження С. В. Петлюри (добірка фотодокументів). Упорядник – Л. В. Любарська 33

Статті та повідомлення

- Бездрабко В. В.* Архів, архівіст, архівна культура: ідея, метафора, постання майбутнього образу 42
- Приходько Л. Ф.* Збереження цифрової культурної спадщини – імператив ХХІ століття (за документами ЮНЕСКО і Європейського Союзу) 67

З історії архівів та архівних зібрань

- До 100-річчя Державного архіву Черкаської області (добірка документів). Упорядник – Т. А. Клименко 93
- Когут А. А.* Здобутки та виклики Галузевого державного архіву Служби безпеки України: до 25-річчя установи 99

Огляди джерел та документальні нариси

- Боровський О. С.* Діяльність одеської Комісії з охорони та опрацювання революційних архівів (1917–1922 рр.) 116
- Вербовий О. В., Власенко С. І.* Фонд 1-ї Української партизанської дивізії ім. двічі Героя Радянського Союзу С. А. Ковпака (Сумське партизанське з'єднання) ЦДАГО України як комплекс джерел з історії партизанського руху опору в роки Другої світової війни 128
- Карамаш С. Ю.* Київський період життя видатного конструктора ракетно-космічної техніки В. М. Челомея 136

<i>Мельничук О. М.</i> Історія формування музейної колекції Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України	150
<i>Монич О. І.</i> Миколаївський монастир у селі Alsó Karaszló (Заріччя) (за документами Державного архіву Закарпатської області)	167
<i>Новохатський К. Є.</i> Нові видання листування академіка В. І. Вернадського з української тематики	187
<i>Резнік І. С.</i> Національний академічний драматичний театр імені Івана Франка за документами Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (до 100-річчя від дня заснування)	194
<i>Яцук А. В.</i> Участь Одеського товариства історії та старожитностей у створенні міських гербів Таврійської губернії першої половини ХІХ століття	212

Публікація архівних документів

<i>Пономарьов О. М.</i> Донесення запорозької розвідки про події у Кримському ханаті середини ХVІІІ століття	224
<i>Срібняк І. В.</i> Національно-освідомлююча діяльність СБУ в таборі полонених та інтернованих Ізмід (Османська імперія) на початку Першої світової війни: невідомий документ із фондів ЦДАГО України	242

Інформація і рецензії

Круглий стіл «Архіви у ХХІ столітті: актуальні питання архівного менеджменту» (11 червня 2019 р.)	252

Архівна хроніка

Виставки, презентації, конференції, зустрічі...	258

CONTENTS

Event

- Yosypyshyn Ya., Palienko M.* The Symon Petliura Ukrainian Library in Paris as the Place of National Remembrance (to the 140th Anniversary of Symon Petliura Birthday and the 90th Anniversary of Opening of the Library) 7
- Orel Yu. V.* The Overview of the Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv City Documents on the Social and Political Activities of Symon Petliura 27
- The 140 Anniversary of the Date of Birth of S. V. Petliura (Photo Documents Collection). Compiler – L. V. Lyubarska 33

Articles and Notices

- Bezdrabko V. V.* The Archives, Archivist, Archival Culture: Idea, Metaphor, Rise of the Future Image 42
- Prykhodko L. F.* The Preservation of Digital Cultural Heritage as the Imperative of the 21 century (on UNESCO and the European Union Documents) 67

From the History of Archives and Archival Collections

- The 100 Anniversary of the State Archives of Cherkasy Region (Documents Collection). Compiler – T. A. Klymenko 93
- Kohut A. A.* The Achievements and Challenges of the Branch State Archives of the Security Service of Ukraine: to the 25th Anniversary 99

Sources Reviews and Documentary Essays

- Borovskyi O. S.* The Activity of the Committee on Preservation and Scrutiny of Revolutionary Archives in Odessa (1917–1922) 116
- Verbovyi O. V., Vlasenko S. I.* The Fond of the 1st Ukrainian Partisan Division of Twice the Hero of the Soviet Union S. Kovpak (Sumy Partisan Union) of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine as the Complex of Sources of the History of Partisans' Resistance Movement during the Second World War.... 128
- Karamash S. Yu.* The Kyiv Period of Life of V. M. Chelomey, the Prominent Designer of Rocket and Space Technology 136

<i>Melnychuk O. M.</i> The History of Forming of Museum Collection of the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine	150
<i>Monych O. I.</i> The St. Nikolas Monastery in Alsó Karaszló Village (Zarichchya): (Based on the Documents of the State Archives of Trans-Carpathian Region)	167
<i>Novokhatskyi K. E.</i> The New Editions of Correspondence of Academician V. I. Vernadsky on Ukrainian Questions	187
<i>Resnik I. S.</i> The National Academic Drama Theater Named After Ivan Franko on the Documents of the Central State Archives-Museum of Literature and Art of Ukraine (to the 100th Anniversary of the Founding)	194
<i>Yaschuk A. V.</i> The Participation of the Odessa Society of History and Antiquities in the Creation Process of Emblems of Tavria Province in the First Half of 19 Century	212

Publication of Archival Records

<i>Ponomaryov O. M.</i> The Report of Zaporizhzhya Intelligence About the Events in the Crimean Khanate at the Middle of 18 Century	224
<i>Sribnyak I. V.</i> Nationally-aware Activity of IEDs in the Camp of Prisoners and Interned Ismids (Ottoman Empire) at the Beginning of the First World War: an Unknown Document from the Funds of the Central State Archive of Public Associations of Ukraine	242

Information and Reviews

The Round Table «Archives in 21 Century: Actual Problems of Archival Management» (June 11, 2019)	252

Archival Chronicle

Exhibitions, presentations, conferences, meetings... ..	258

УДК 94(477):341.34-052(=161.2)(560)]«1914/1915»

І. В. СРІБНЯК*

**НАЦІОНАЛЬНО-ОСВІДОМЛЮЮЧА ДІЯЛЬНІСТЬ СВУ
В ТАБОРІ ПОЛОНЕНИХ ТА ІНТЕРНОВАНИХ ІЗМІД
(ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ)
НА ПОЧАТКУ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ:
НЕВІДОМИЙ ДОКУМЕНТ ІЗ ФОНДІВ ЦДАГО УКРАЇНИ**

У статті** йдеться про національно-освідомлюючу діяльність представників Союзу визволення України у таборі полонених зі складу російської армії Ізмід із метою подальшого виокремлення з їх числа українців. Передбачалося, що започаткування національно-організаційної роботи в їх середовищі сприятиме демонтажу в свідомості полонених українців залишків віри в «царя і отечество». Однак спроби представників СВУ організувати українців у таборі Ізмід мали лише частковий успіх з огляду на несистематичність їхньої роботи в середовищі полонених. Крім того, уряд Османської імперії був не готовий витратити хоч скількись значні кошти для створення українських таборів, що обумовило згортання обсягів національно-організаційної роботи серед полонених. За деякий час офіційний Стамбул цілковито відмовився від ідеї сепарації полонених за національною ознакою, обмежуючись проголошенням лише політичних гасел на підтримку незалежності України.

Ключові слова: Союз визволення України; полонені; табір; Ізмід; Османська імперія.

На відміну від Німеччини та Австро-Угорщини, на теренах яких під час Першої світової війни були створені щільні та розгалужені мережі таборів для утримання полонених зі складу армій Антанти, Османська імперія Першої світової війни не вдавалась до якихось системних заходів для організації утримання полонених протиборчих армій за національною ознакою. Це пояснювалось тим, що військові здобутки та територіальні придбання османів ніколи не були достатньо значними,

* *Срібняк Ігор Володимирович* – доктор філософії УВУ, доктор історичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри всесвітньої історії історико-філософського факультету Київського університету імені Бориса Грінченка.

** Статтю підготовлено завдяки сприянню Студіуму Східної Європи (Studium Europu Wschodniej) Варшавського університету, за ініціативи якого 2014 р. була започаткована щорічна Нагорода імені Івана Виговського (під почесним патронатом Президента Польщі), що вручається рішенням її Капітули з числа делегатів від 25 університетів та вищих шкіл Польщі – *I. С.*

відтак у полон до турків потрапляли незначні кількості вояків протиборчих держав.

Все ж таки, відразу після початку Першої світової війни у турецькому полоні опинилась точно невстановлена кількість російських підданих, зокрема, матросів військового флоту Російської імперії та членів флотських екіпажів деяких російських торговельних суден, що були захоплені турками у протоках чи на рейдах османських портів та інтерновані в таборі Ізмід¹ (був облаштований в приміщеннях старого османського арсеналу). Невдовзі до Стамбулу прибула група емісарів СВУ на чолі з членом її президії М. Меленевським, завданням яких стало проведення інформаційно-пропагандистської акції серед турецького громадянства та османських урядових кіл із метою привернення їхньої уваги до «українського питання»².

Діяльність «Стамбульської делегатури» СВУ не обмежилась лише політичними акціями та публікацією в османських виданнях матеріалів про національно-державницькі прагнення українців. Вже 25 листопада 1914 р., отримавши в османській військової влади відповідний дозвіл і в супроводі турецького офіцера і перекладача, М. Меленевський і П. Бендзя прибули до табору Ізмід, в якому перебували 61 матрос військового і 160 моряків торговельного флотів Росії. Вони розміщувались в 2-х окремих бараках, крім того, ще до приїзду делегатів СВУ 11 українців були відокремлені від решти та поселені в іншому приміщенні. Останні поставились до появи діячів СВУ з «цілковитим довір'ям», військові моряки теж спочатку справили на делегатів СВУ позитивне враження адекватним розумінням загальної військово-політичної ситуації³.

Натомість значна кількість моряків торговельного флоту мала цілком російський світогляд та була готова переконувати всіх, що «ліпше російського нічого немає». Ще частина інтернованих походила з українських губерній та вважала себе «хохлами», решта – «називали себе українцями і цікавились сучасним українським рухом». Саме цій категорії інтернованих були передані українські книжки, які привезли з собою делегати СВУ⁴. Після бесід із таборянами було укладено 2 списки: до 1-го були внесені прізвища 130 українців, до 2-го – імена 10 росіян (їх пропонувалось усунути з табору). На думку М. Меленевського і П. Бензі, українців належало відділити в окреме помешкання та ізолювати їх від шкідливих впливів російських чорносотенців та «шпигів» (агентів царської охоранки – *I. C.*)⁵. Також делегати СВУ слушно вважали, що доцільним було би й відділення полонених від цивільних інтернованих, про що була поінформована турецька військова влада. Після 3-х днів роботи в таборі емісари СВУ відбули до Стамбула, зумівши за цей час розсіяти до себе недовіру з боку таборян. Особливу радість у полонених українців викликало те, що їм були передані книжки (твори М. Горького і В. Короленка)⁶.

«Задротяні» мешканці Ізмїда і надалі залишались у полі уваги «стамбульської делегатури» СВУ, і вже за місяць у таборі з'явилися члени Союзу О. Початок і «Марко» (прізвище цієї особи не встановлено – *I. С.*), які працювали в таборі триваліший термін – від 25 грудня 1914 р. до 8 грудня 1915 р. На той час у таборі перебувало близько 350 осіб, у т. ч. – 154 українця⁷. Перш за все делегація вжила всіх заходів, аби поліпшити становище полонених українців, але ці спроби виявились безрезультатними.

Як ішлося в одному з невідданих звітів про роботу в таборі Ізмід, умови утримання полонених у ньому були дуже несприятливими, бо мешкали вони в старому будинку, на долішньому поверсі якого утримувались «вівці, від котрих через діряву долівку йде страшенний сморід. Треба привикнути, щоби в такому помешканні висидіти кілька хвилин». Натомість годували полонених задовільно – «кутею та фасолею», видаючи достатньо хліба. Ускладнювала роботу з полоненими та обставина, що «там-же живуть інтерновані росіяни, переважно шпигуни, котрих сусідство не дуже приємне для полонених». Цілими днями полонені змушені були працювати на дорожніх роботах⁸.

Констатувавши у своєму звіті, що серед маси полонених «багацько цікавих і корисних людей, котрих ми працюючи разом зможемо використати», діячі СВУ намагались сконсолідувати українців шляхом проведення роз'яснювальних бесід, маючи також на меті вивчення їхніх політичних та національних поглядів. Хоча всі мешканці табору перебували між собою у приязних відносинах, і частина матросів торговельного флоту була досить обізнаною у політичному відношенні (дехто з них навіть брав участь у різних політичних організаціях), всі вони були «національно несвідомі». Досить показовим було те, що «на питання хто він, завжди (завжди – *I. С.*) одна відповідь: – «русский» – і треба ще довго балакати поки він, відказавшись від назви «кацап», назве себе «хахлом». Лише одиниці на запитання делегатів СВУ про їхню національну приналежність «з обуренням заявляли: «Та вже-ж не кацап». Ускладнював роботу з матросами воєнного флоту (учорашніми селянами) їхній дуже низький освітній ценз, точніше – його відсутність: майже всі вони були «на пів неграмотні, а коли і грамотні, то вся грамотність зводиться до простого уміння підписати свою фамілію»⁹.

Відтак здійснити задумане було надзвичайно складно. До того ж, як уже зазначалось, всі бранці тяжко працювали, маючи вільний час «тільки в свята та з годину перед вечерею». Перешкоджало веденню національно-освідомлюючої роботи серед таборян й «сусідство москалів, а ще гірше шпигунів, котрі хоч нічого нам не говорили, зате пильно стежили за всіма нашими розмовами з полоненими». Часом заяви про те, що Україна має стати самостійною державою, зустрічали з їх-

нього боку неприховані погрози: «Підождіть, вернітесь додому, а там Вам Николай Николаевич¹⁰ такую самостійну Україну пропишет, что долго сидеть не будете, благо берез у нас много»¹¹.

На їхню думку, відокремлення України від Росії є не тільки неможливим, а навіть несправедливим. «Когда Вам трудно было, вы поддались нам, а теперь з жиру беситесь». Частина революційно налаштованих полонених росіян при цьому «обіцяла», що «вернувшись до дому стануть здобувати собі «свої права», а тоді й «хахлов» не забудуть». На згадки делегатів СБУ про «всі кривди, які заподіяли кацапи Україні, вони говорять, що кацапам не легше живеться, і що аж тепер настав час визволитися з під урядової кормиги як москалям так і українцям і жити в згоді». Значною мірою через моральний тиск із боку чорносотенців полонені та інтерновані українці спочатку навіть уникали спілкуватись із делегатами СБУ, побоюючись «скомпромітуватись перед москалями, а ще більше перед шпигунами (чорносотенцями – *I. C.*)»¹².

Проте завдяки зусиллям деяких полонених українців крига недовіри до емісарів СБУ поступово скресла, а трохи згодом, коли останні зуміли домогтись часткового полегшення режиму утримання для українців, ставлення до них змінилось кардинально. Зокрема, завдяки заходам делегатів СБУ полонених «перестали бити, дали право мати свого кухаря», а крім того українським таборянам було передано «від імени С.В.У. костюми, котрі дав турецький уряд, а також грошову допомогу уже від С.В.У.». Це, з одного боку, справило позитивне враження на українців, а з другого – підсилило люту злобу в душах полонених росіян, які «з завистю говорили: «ізвестно, хахол – хахла вездє найдьот»¹³.

Також українцям були передані книжки, проте робилось це без жодної системи. Напевно найбільшим досягненням представників СБУ слід вважати проведення регулярних бесід – спочатку про загальний стан «української справи», а пізніше вони трансформувались у «систематичні лекції по історії України». В такий спосіб перед таборянами «пройшла вся українська історія, котра зробила на них сильне вражінє, се було для них щось нове, чого їм в своїм житю не приходилося чути. Вони дивувалися, як то говорили вони, «ми потомки козаків перед котрими колись дріжали москалі, мусимо ходити тепер в московському ярмі», – сього не повинно бути. «Обговорювались також всі хижацькі заміри москалів знищити з лиця землі все українське і зробити українців «руськими людьми» і «верними слугами батюшки і царя»¹⁴.

Зрозуміло, що далеко не всі українці змінили свої погляди під впливом таких бесід-лекцій, дехто з освіченої таборової «публіки», заявляючи про симпатії до України, водночас «зі страшенним обуренням» дорікав галичанам, які, на його думку «не могли і не мали права

виступити проти Росії, вони мусіли зєдинитись з руськими і побити Австрію, а потім у батьюшки царя дістати собі ріжні милости». Той контраргумент, що росіяни в Галичині «заводять провославе і московщину і нищать все українське а поважних українських діячів засилають на Сибір», не сприймався цими псевдопатріотами, бо їм «треба кола на голові тесати щоби вони повірили кому і відказались від своїх «патріотичних» поглядів».

Зрештою, тривале спілкування представників СБУ з полоненими дало позитивні ознаки – частина мешканців табору почала підтримувати ті способи розв'язання «українського питання», які пропонувались Союзом. Із запалом і безкомпромісністю, чим була позначена робота членів СБУ на початку війни, вони намагались зробити все, аби «полонені почували себе гордими тим, що вони є Українці і запалилися вогнем ненависти проти Росії, вічної нашої гнобительки»¹⁵.

На початку 1915 р. до вже присутніх тут представників СБУ приєднався ще й М. Мітієвський, і робота з полоненими була продовжена. Інформуючи президію СБУ про її перебіг, П. Бензя підготував на початку квітня 1915 р. звіт, в якому, зокрема, повідомляв про неослабний моральний пресинг із боку росіян, серед яких багато «шпигів, присутність яких лякала співчуваючих нам полонених, і вони боялись навіть говорити»¹⁶.

З огляду на це делегати СБУ звертались до османської влади з наполегливими проханнями відокремити 154 українця від росіян. У відповідь турецька сторона впродовж 3-х місяців обіцяла взяти відповідних заходів, але так і не спромоглась на жоден конструктивний крок у цьому напрямі. Як зазначав П. Бензя, причинами цього були крайній бюрократизм османської державної машини, а крім того, побоювання, що «за нашу (делегатів СБУ – І. С.) роботу зостанеться їм більш усього від москалів на випадок їхньої перемоги»¹⁷.

Отже, турецька військова влада не мала ані можливості, ані бажання йти назустріч проханням делегатів СБУ та підтримувати українських бранців, тому всі їх спроби виокремити українців із загальної маси полонених та примістити їх в окремому таборі зазнали невдачі. А невдовзі мешканці цього табору були переведені до іншого місця свого утримання (Афіон-Кара-Гіссар), в якому всі спроби проведення національно-освідомлюючої роботи виявились невдалими. За словами П. Бензі – «...про постановку плянної роботи серед полонених в Туреччині не могло бути і речі; нам лишалося зробити те, що ми могли, себто заснувати в таборах, як в Сівасі, так і Афіон-Кара-Гіссарі бібліотеки з нашої літератури»¹⁸.

Таким чином, усі намагання представників СБУ скупчити полонених українців в окремому таборі та організувати в їх середовищі плано-мірну роботу національно-патріотичного змісту виявились невдалими

через інертність османських урядових чинників. Разом із тим, поява членів СВУ в Туреччині, їхні контакти з місцевими чиновниками та офіцерами стали одним із прикладів турецько-української співпраці (хоч і не дуже успішної), що мала своїм завданням послаблення Російської імперії.

У вже цитованому звіті П. Бензі наведена думка тогочасного турецького поета Емін-бея, який вважав, що Україна і Туреччина мали перед собою «спільного смертельного ворога і ...інтереси обох народів ідуть разом. Побіда (перемога – *I. C.*) над Москвою дасть можливість культурно розвиватися як Українському, так і Турецькому народам»¹⁹. З цим твердженням важко не погодитись, бо російський експансіонізм, який прикривав свою агресивну сутність на Балканах і Кавказі гаслами захисту прав християнського населення, ще раніше, у XVII ст., анексував українські землі, а на початку XX ст. плекав надію опанувати протоками (Босфор і Дарданелли), що ставило під сумнів всю архітектуру міжнародних відносин у Південно-Східній Європі.

Слід визнати, що в інтересах османів було постання незалежної України, що дозволяло їм відсунути від Туреччини кордони Російської імперії далеко на північ. Крім того, важливим для Туреччини було військове послаблення Росії, з якою Османська імперія провела 10 воєнних кампаній у XVII–XIX ст., намагаючись забезпечити свої інтереси в басейні Чорного моря. Проте переважна більшість цих воєн закінчилась не на користь османів, військові поразки якої супроводжувались відпадинням від Османської імперії все нових і нових територій.

Тому османи вітали появу представників СВУ на турецькій землі, сподіваючись в такий спосіб підважити Російську імперію. Скориставшись цим, СВУ зумів розбудувати свої структури в Стамбулі, а також відрядив своїх емісарів до таборів полонених росіян із метою виокремлення з їх числа українців. Передбачалось, що започаткування національно-організаційної роботи в їх середовищі сприятиме демонтажу в свідомості полонених українців залишків віри в «царя і отечество». Однак спроби представників СВУ організувати українців у таборі Ізмід мали лише частковий успіх з огляду на несистематичність їхньої роботи в середовищі полонених. Крім того, уряд Османської імперії був не готовий витратити хоч скількись значні кошти для створення національних (у цьому випадку українських) таборів, що обумовило згортання обсягів національно-організаційної роботи серед полонених. За деякий час офіційний Стамбул цілковито відмовився від ідеї сепарації полонених за національною ознакою, обмежуючись проголошенням лише політичних гасел на підтримку незалежності України.

Текст документа, що подається нижче, публікується без скорочень, мовою оригіналу зі збереженням стилістичних та орфографічних особливостей.

Звіт***про національно-організаційну роботу делегатів СВУ
О. Початка і «Марка» в таборі полонених та інтернованих
моряків російського флоту в Ізміді (Османська імперія)***25 грудня 1914 р.*

Одержавши дозвіл на роботу серед полонених, ми поїхали до лягеру (табору – *I. С.*) – в невеликому турецькому місті на Мармуровому морю. Всіх полонених в лягеру є 350 чоловік, а з них українців 154 чоловіки. Полонені матрози (матроси – *I. С.*) торговельної і військової фльоти на перший погляд наряд симпатичний і живіть між собою в згоді. Значна частина матросів торговельної фльоти свідомі, брала участь в різних політичних організаціях. Військові матрози наряд несвідомий, переважно селяни на пів неграмотні, а коли і грамотні, то вся грамотність зводиться до простого уміння підписати свою фамілію. Як ті так і другі – національно несвідомі. На питання хто він, завжди (завжди – *I. С.*) одна відповідь: – «русский» – і треба ще довго балакати поки він відказавшись від назви «кацап» назве себе «хахлом».

Були случаї, коли приходилося зводити до купи кацапа і Українця, щоби в'яснити різницю між назвою «русский» і «хахол».

З заявою нашого дядька що він «русський кацап» не згоджується; «какой он русский – хахол».

Були дядьки, котрі тут-же з обуренням заявляли: «Та вже-ж не кацап».

Житеві обставини полонених погані. Мешкають в старому будинку, де в низу містяться військові вівці, від котрих через діраву долівку йде страшений сморід. Треба привикнути, щоби в такому помешканню висідіти кілька хвилин. Годують полонених кутею та фасолею, хліба дають проте доволі. Там-же живуть інтерновані росіяне, переважно шпигуни, котрих сусідство не дуже приємне для полонених. До того ще приходиться їм по цілих днях працювати (бють каміне поправляють дороги). Вільні тільки в свята та з годину перед вечерою.

Ознайомившись з положенем полонених нам прийшлося використовувати увесь свобідний час, який був в їх розпорядженю. Правда, що після цілоденної роботи вони не могли бути пильними слухачами, але все таки дещо можна було зробити. Перешкоджало роботі також сусідство москалів, а ще гірше шпигунів, котрі хоч нічого нам не говорили, зате пильно стежили за всіма нашими розмовами з полоненими. Правда, що матрози, москалі познайомившись з нами поставилися прихильно до роботи, хоча про самостійність України і слухати не хотіли. «Підождіть, вернітесь домой, а там Вам Николай Николаевич такую самостійную Україну пропишет, что долго сидеть не будете, благо берез у нас много», – говорили вони нераз нашим дядькам. Треба сказати, що з винятком чорносотенців, полонені революційно настроєні і говорять, що вернувшись до дому стануть здобувати собі «свої права» а тоді і «хахлов» не забудуть. Про отділення України від Росії канапи говорити не хочуть, бо вважають се не тільки неможливим, а навіть несправедливим. «Когда Вам трудно было, вы поддались нам, а тепер з жиру бисітесь». Коли доводити

* Документ не підписаний, але можна припустити, що його автором є П. Бендзя.

їм всі кривди, які заподіяли канапи Україні, вони говорять, що кацапам не легше живеться, і що аж тепер настав час визволитися з під урядової кормиги як москалям так і Українцям і жити в згоді.

Цілком зрозуміло, що Українці теж відносились до нас з недовірем вважаючи за Австрійських шпигунів і тільки дякуючи більш свідомим полоненим вдалося їх переконати в тім що ми за люде і чого хочемо. Через те зразу тільки кацапи, переважно чорносотенці балакали нами, а наші земляки і балакать не хотіли боячись скомпромітуватись перед москалями, а ще більше перед шпигунами. Згодом, коли ми зробили для них деякі полегшення, вони звернулись до нас, як до своїх заступників. Дякуючи нашим заходам їх перестали бити, дали право мати свого кухаря і нарешті ми купили для них від імени С.В.У. костюми, котрі дав турецький уряд, а також грошову заповогу уже від С.В.У. Се зробило вражине. В приналежности костюмів до С.В.У. те, що москалі не дістали їх, на що з завистю говорили: «ізвестно хахол – хахла везде найдьот».

Що до роботи, то як було сказано по переду; через обставини не можна було їх виконати після програми. Прийшлося роздавати книжки без всякої системи і всю роботу звести на прості розмови.

Правда, розмови велися досить систематично і в широкому масштабі. По переду (спочатку – *І. С.*) велися чисто загальні балачки освітлюючі положене української справи, чим далше, тим розмови принимали більш спеціальний характер і вивелись в систематичні лекції по Історії України. Перед слухачами пройшла вся українська історія, котра зробила на них сильне вражине, се було для них щось нове, чого їм в своїм житю не приходилося чути. Вони дивувалися, як то говорили вони, «ми потомки козаків перед котрими колись дріжали москалі, мусимо ходити тепер в московському ярмі», – сього не повинно бути. «Обговорювались також всі хижакькі заміри москалів знищити з лица землі все українське і зробити українців «руськими людьми» і «верними слугами батюшки і царя».

Були Українці, котрі говорили, що після війни «цар» все сам дасть. Оден капітан (Котляревський з Полтавщини – рукописна вставка у тексті – *І. С.*) торговельного парохода познайомившись з нами назвав себе теж українським патріотом, по його словам він завсігди (завжди – *І. С.*) слідив за українською справою, читав книжки і передплачував часописи.

В розмові з нами він зі страшенним обуренем накинувся на українців в Галичині.

По його словам Українців Галичини не могли і не мали права виступити проти Росії, вони мусіли зєдинитись з руськими і побити Австрію, а потім у батюшки царя дістати собі різні милости. Приходилось таким «патріотам» вказувати на Галичину, де приспінники «батюшки царя» заводять провославе і московщину і нищать все українське а поважних українських діячів засилають на Сибір. На такі доводи де які говорили, що се тільки з початку так робиться, а потім се все зміниться. Алеж таким патріотам треба кола на голові тесати щоби вони повірили кому і відказались від своїм «патріотичних» поглядів.

Балакаючи з «не-патріотами», ми обрисували їм діяльність С.В.У. і його теперішні змаганя. Роботою С.В.У. вони лишилися цілком задоволені, бажали ще дальшої роботи на користь Українського народа. Хоча робота і не могла бути ґрунтовно поставленою. То все таки ми постаралися зробити все, що

можна. Ми старалися о те, що би полонені почували себе гордими тим, що вони є Українці і запалилися вогнем ненависти проти Росії, вічної нашої гнобительки.

Скільки нам не приходилося говорити і просити уряд (військову владу Османської імперії – *І. С.*) о виділене Українців в лучше помешкане і увільнене від роботи, однак се не помагало, а полонені були переведені в місто Афіон кача Гісар, куди нам вже не прийшлося їхати[...].

Закінчуючи звіт можу сказати, що українська справа так спопуляризована серед Турків, що в Царгороді (Стамбулі – *І. С.*) ст[о]їть тільки назватись Українцем, щоби турок ввічливо привитавшись назвав Вас Кардаш – (брат).

ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 164. Арк. 23–26. Машинопис з кількома рукописними вставками, оригінал.

¹ Місто розташоване на північному узбережжі Мармурового моря, посідає вузьку прибережну смугу та навколишні пагорби (до 200 м заввишки).

² Про деякі аспекти діяльності СВУ в Османській імперії див.: Срібняк І. Полонені вояки-українці царської армії в Німеччині та Австро-Угорщині в часі Першої світової війни й формування українських військових частин : дис. ... д-ра філософії Українського Вільного Університету / Срібняк Ігор Володимирович. Мюнхен, 1996. 344 с.

³ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 269. Оп. 1. Спр. 164. Арк. 6, 11.

⁴ Там само. Арк. 7.

⁵ Там само. Арк. 8–9.

⁶ Там само. Арк. 10, 13.

⁷ Там само. Арк. 15, 23.

⁸ Там само. Арк. 15, 23–24.

⁹ Там само. Арк. 23.

¹⁰ Верховний головнокомандувач збройних сил Російської імперії на початку Першої світової війни.

¹¹ ЦДАГО України. Ф. 269. Оп. 1. Спр. 164. Арк. 24.

¹² Там само. Арк. 24.

¹³ Там само. Арк. 25.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само. Арк. 26.

¹⁶ Там само. Арк. 37–38, 50.

¹⁷ Там само. Арк. 40, 51.

¹⁸ Там само. Арк. 42, 52.

¹⁹ Там само. Арк. 44, 52–53.

The article deals with the nationally-aware activities of the representatives of the Union for the Liberation of Ukraine in the camp of prisoners from the structure of the Russian army Ismids in order to further distinguish among them the number of Ukrainians. It was supposed that the initiation of national and organizational work in their environment would contribute to the dismantling of the remnants of faith

in the «king and fatherland» in the minds of captive Ukrainians. However, attempts by Union for the Liberation of Ukraine representatives to organize Ukrainians in Ismids camp had only a partial success in view of the unsystematic nature of their work in the prisoners' environment. In addition, the Ottoman Empire government was not ready to spend at least a significant amount of money for the creation of Ukrainian camps, which led to a reduction in the volume of national-organizational work among prisoners. For some time, the official Istanbul completely abandoned the idea of separation of captives by nationality, limited to the proclamation of only political slogans in support of Ukraine's independence.

Key words: Union of Liberation of Ukraine; captives; camp; Ismids; Ottoman Empire.